

UDC 336.144.2

JEL Classification H61; H72; H75; I23

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152>

Ольга КИРИЛЕНКО,

доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: o.kyrylenko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Богдан МАЛИНЯК,

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА ВИЩУ ОСВІТУ В СВІТЛІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Кириленко О., Малиняк Б. Видатки Державного бюджету України на вишу освіту в світлі запровадження середньострокового планування. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С.152–168. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152>

Kyrylenko, O., Malyniak, B. (2022). Vydatky Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy na vyshu osvitu v svitli zaprovadzhennia serednostrokovoho planuvannia [Spending of the State Budget of Ukraine on higher education in light of the implementation of medium-term planning]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 152–168. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152>

Анотація

Вступ. *Досягнення стратегічних цілей розвитку вищої освіти в Україні вимагає покращення фінансового забезпечення та вдосконалення управління ресурсами цієї важливої для країни галузі.*

Мета дослідження – визначити проблемні аспекти формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту в частині планування їх обсягів, ув'язки поточного і середньострокового бюджетного планування і практики застосування програмно-цільового методу та глибокого обґрунтування шляхів вирішення наявних проблем.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, такі як системний підхід, індукція, дедукція, логічний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

© Ольга Кириленко, Богдан Малиняк, 2022.

Результати дослідження. Виявлено низку системних недоліків формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту, які полягають у відсутності перспективного бюджетного планування, узгодженості поточного планування видатків із середньостроковим бюджетним плануванням, формальному застосуванні програмно-цільового методу. Не створене належне інституційне забезпечення середньострокового бюджетного планування; фахівці, відповідальні за планування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, дуже часто не володіють необхідними знаннями та навиками. Без глибокого обґрунтування проводиться визначення і структурування головним розпорядником коштів галузі вищої освіти цілей, завдань та результативних показників у документах стратегічного й середньострокового планування. Визначення потреб у коштах відбувається непрозоро та не передбачає активної взаємодії виконавчих органів влади і галузевого міністерства з інститутами громадянського суспільства.

Акцентовано на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази планування видатків державного бюджету; узгодження процесу планування видатків з перспективними планами розвитку вищої освіти; запровадження середньострокового бюджетного планування; розвитку демократичних традицій бюджетного планування, притаманних для ринкової економіки. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню достатнього фінансового забезпечення вищої освіти для розв'язання стратегічних і поточних завдань.

Ключові слова: вища освіта, видатки державного бюджету, бюджетне планування, програмно-цільовий метод, середньострокове планування.

Формули: рис.: 0, табл.: 3, бібл.: 26.

Olga KYRYLENKO,

Doctor of Economics, Professor,
West Ukrainian National University
11 Lvivska Street, Ternopil, 46009, Ukraine
e-mail: o.kyrylenko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Bohdan MALYNIAK

PhD (Economics), Associate Professor
West Ukrainian National University
11 Lvivska Street, Ternopil, 46009, Ukraine
e-mail: b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

SPENDING OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE ON HIGHER EDUCATION IN THE LIGHT OF THE IMPLEMENTATION OF MEDIUM-TERM PLANNING

Annotation

Introduction. Achieving the strategic goals of the development of higher education in Ukraine requires improving financial support and improving the management and use of resources of this industry, which is important for the country.

The purpose of the research is to determine the problematic aspects of the formation of the State Budget of Ukraine expenditures on higher education in terms of planning their volumes, the connection between current and medium-term budget planning and the practice of applying the program-target method and substantiating the ways to solve existing problems.

Research methods. *The research used general scientific and special methods of cognition, such as a systematic approach, induction, deduction, logical analysis, synthesis, comparison, generalization.*

Research results. *A number of systemic shortcomings in the formation of the State Budget of Ukraine's expenditures on higher education were revealed, which consist in the absence of long-term budget planning, the inconsistency of current expenditure planning with medium-term budget planning, and the formal application of the program-target method. Adequate institutional support for medium-term budgetary planning has not been created; specialists responsible for planning the activities of the chief manager of budget funds very often do not have the necessary knowledge and skills. Without a deep justification, the chief manager of funds in the field of higher education defines and structures goals, tasks and performance indicators in strategic and medium-term planning documents. Determining the need for funds is non-transparent and does not involve active interaction of the executive authorities and the branch ministry with civil society institutions.*

Emphasis is placed on the need to improve the regulatory framework for planning state budget expenditures; coordination of the expenditure planning process with prospective plans for the development of higher education; introduction of medium-term budget planning; the development of democratic traditions of budget planning inherent in a market economy; increasing the transparency of budget expenditure planning. Implementation of the proposed measures will contribute to the formation of sufficient financial support for higher education to solve strategic and current tasks.

Keywords: *higher education, state budget expenditures, budget planning, program-target method, medium-term planning.*

Formulas: *fig.: 0, tab.: 3, bibl.: 26.*

JEL Classification *H61; H72; H75; I23.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний етап розвитку суспільства та економіки держави потребує проведення радикального реформування системи вищої освіти. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. акцентує на наявних у цій сфері проблемах, які разом із новітніми зовнішніми і внутрішніми викликами створюють суттєві ризики та негативно впливають на можливості подальшого розвитку. Основною проблемою визначено недостатню ефективність системи вищої освіти. Причому серед п'яти ідентифікованих ключових проблем як першочергову зазначено «недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, неефективне управління та використання ресурсів» [1].

Питання науково обґрунтованого і достатнього фінансового забезпечення будь-якої сфери діяльності або окремого суб'єкта господарювання завжди тісно пов'язані з процесом фінансового планування, тобто визначення потреб у фінансових ресурсах та оптимальних механізмах їх застосування. З огляду на те, що основою фінансового

забезпечення вищої освіти в Україні є державне фінансування, актуальними і необхідними для подальшого дослідження є проблеми якості планування бюджетних видатків, його узгодження з перспективними планами розвитку галузі, досягнення визначених стратегічних пріоритетів і поточних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансів вищої освіти знаходиться в центрі уваги багатьох українських науковців, які сформували теоретичні, методологічні та практичні основи фінансового забезпечення галузі [2]; обґрунтовано роль держави у функціонуванні вищої освіти для досягнення стратегічних цілей розвитку країни, зокрема шляхом бюджетного фінансування [3; 4]; акцентовано на безпосередній залежності якості освітніх послуг і обсягів фінансування закладів вищої освіти (ЗВО) [5]; запропоновано напрямки вдосконалення моделі фінансування закладів вищої освіти в контексті кінцевих показників діяльності університетів [3; 4; 6; 7], диверсифікації джерел фінансових ресурсів [8; 9; 10; 11; 12], втілення принципів фінансової автономії університетів [13; 14] та ін. Водночас недостатньо уваги приділяється питанням визначення потреб у фінансових ресурсах вищої освіти, узгодження їх обсягів з довгостроковою стратегією розвитку галузі, вдосконалення процедур планування видатків Державного бюджету України як основного джерела фінансового забезпечення вищої освіти, в т. ч. за допомогою застосування програмно-цільового методу.

Мета дослідження – визначити проблемні аспекти формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту в частині планування їх обсягів, ув'язки поточного й середньострокового бюджетного планування і практики застосування програмно-цільового методу та обґрунтування шляхів вирішення наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Раціональне планування видатків державного бюджету має важливе значення для загальної ефективності бюджетного процесу. Підготовка проекту бюджету передбачає врахування тих чи інших функцій видатків бюджету з метою досягнення бажаних результатів у сприянні економічному та соціальному розвитку держави. Реалізація цього завдання у прикладній площині передбачає гармонізацію бюджетної політики держави із системою цілей, актуальних на певному етапі розвитку країни. Важливо забезпечити узгодженість довго-, середньо-, і короткострокового бюджетного планування.

У нашій країні донедавна здійснювалося переважно поточне бюджетне планування в межах бюджетного року. Водночас сучасні реалії вимагають більш широкого застосування бюджетного прогнозування і використання середньо- і довгострокового бюджетного планування. Довгострокове бюджетне планування, незважаючи на його надзвичайну важливість для раціонального формування видатків бюджету, в нашій країні практично не використовується. Більше того, на національному рівні не розробляються консолідовані стратегічні плани. Водночас, як зазначено в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2017 р. № 142-р, «відсутність цілісної системи стратегічного планування не дає змоги забезпечити бюджетне планування на належному рівні та призводить до послаблення зв'язків між бюджетними програмами та пріоритетами розвитку держави» [15], до складу яких входить реформування та модернізацію системи вищої освіти.

У Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 рр., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р також акцентується на відсутності цілісної системи стратегічного планування; слабкому зв'язку між стратегічним плануванням, бюджетним плануванням і плануванням державних інвестицій; неповноцінному впровадженні середньострокового бюджетного планування; неналежній якості бюджетного планування з боку головних розпорядників бюджетних коштів, що призводить до частих перерозподілів цих коштів та їх неефективного використання [16]. З огляду на важливість стратегічного планування для ефективного використання коштів бюджету, завдання щодо розвитку цього компоненту бюджетного планування передбачалося в усіх стратегічних документах щодо розвитку управління державними фінансами, проте суттєвого прогресу все ще не досягнуто.

Для реалізації середньострокового бюджетування, згідно зі Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 рр., поставлено завдання щодо забезпечення взаємоузгодження новацій у сфері стратегічного планування з бюджетним законодавством, визначення провідної ролі планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів на середньостроковий період та посилення контролю за їх обов'язковим розробленням. Крім того, наголошено на необхідності дотримання принципу транспарентності владних органів і забезпечення прозорості планування шляхом оприлюднення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів на середньостроковий період [16].

У 2019 році Міністерство освіти і науки України (МОНУ) запровадило середньострокове планування; було затверджено стратегічний план діяльності, розрахований на період до 2024 року [17]. Проте, на своєму офіційному сайті Міністерство не оприлюднило плани діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, які б охоплювали 2020 р. і два наступних роки чи 2021 р. і два наступних роки. На початку 2021 р. Наказом Міністерства було затверджено оперативний план діяльності на 2021 рік [18]. Важливо зауважити, що зазначений оперативний план було ухвалено вже після затвердження Державного бюджету України на 2021 р., а отже, після підготовки бюджетного запиту. Наказом було деталізовано заходи стратегічного плану діяльності Міністерства до 2024 р. Таким чином, на практиці підтвердилася неврегульованість ковшного середньострокового планування на рівні головного розпорядника коштів. Таким чином, зміст і логіка процесу середньострокового планування, визначена в Бюджетному кодексі України, виявилася нереалізованою на рівні підзаконних нормативно-правових актів і в практиці діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, що видно на прикладі Міністерства освіти і науки України.

Підвищення якості бюджетного планування, зокрема перспективного, справедливо пов'язують з повноцінним використанням програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Але, незважаючи на постійне удосконалення відповідної методологічної бази, застосування цього методу проходить формально і «без створення обов'язкових для його ефективності умов, а саме: без дієвої та узгодженої системи стратегічного і середньострокового бюджетного планування. Як наслідок, програмно-цільовий метод

не завжди використовують головні розпорядники бюджетних коштів як основу для прийняття управлінських рішень [16].

Щодо сфери вищої освіти, то застосування програмно-цільового методу під час планування видатків державного бюджету на фінансування галузі не призвело до зміцнення фінансового забезпечення, а також покращення кінцевих показників діяльності закладів. У зв'язку з цим О. Тимченко висуває гіпотезу про невідповідність прагматики програмно-цільового методу бюджетного планування, а саме: управлінських рішень щодо формування та виконання бюджетних програм вихідним теоретичним постулатам методу [19]. Вчена наголошує на необхідності вдосконалення процесу розроблення бюджетних програм та їх виконання «шляхом забезпечення обґрунтованості цілей і завдань згідно з наявними ресурсами, уточнення показників ефективності та критеріїв якості продукту бюджетної програми», здійснення контролю головним розпорядником коштів і органами Державної аудиторської служби [19, с. 17–18].

Основну частину видатків з Державного бюджету України Міністерство освіти і науки України скеровує на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики». Проведений аналіз цієї бюджетної програми за останні роки дав змогу виявити низку системних недоліків у практиці її формування. Так, до складу нормативних документів, які є основою для реалізації програми, головний розпорядник зараховує 12 документів, проте не зазначає відповідний Наказ МОНУ, яким затверджено Стратегічний план діяльності Міністерства до 2024 р. Таким чином, не забезпечено навіть формального зв'язку між бюджетним запитом та чинним документом середньострокового бюджетного планування. Варто зазначити, що у зведеному бюджетному запиті все-таки вказана стратегічна ціль, на яку спрямовані видатки бюджету, а саме: пріоритет № 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти для дорослих». Втім, згідно з табл. 1, зв'язок сформульованої мети витрачання бюджетних коштів з визначеною стратегічною ціллю доволі слабкий. Привертає до себе увагу формулювання мети з певними неточностями, що може свідчити про другорядне значення цього елемента програми для його розробників. Очевидною є невідповідність трьох перших фраз у блоці «Мета бюджетної програми» суті цього поля, а також їхня змістова неузгодженість з іншою частиною сформульованої мети. Привертає до себе увагу ідентичність формування мети бюджетної програми в бюджетних запитах Міністерства освіти і науки України на 2020 р., 2021 р. та 2022 р. (за технічними правками, пов'язаними із заміною назви закладів вищої освіти).

Таблиця 1

Узгодженість мети бюджетної програми у бюджетному запиті зі стратегічним планом діяльності МОНУ в частині основних видатків на вищу освіту *

Стратегічні цілі пріоритету 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р.	Формулювання мети в бюджетному запиті бюджетної програми «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2020 р., 2021 р., 2022 р.
--	---

продовження таблиці 1

<p>4.1. Заклади вищої освіти та освіти дорослих функціонують ефективно.</p> <p>4.2. Функціонує дієва система забезпечення якості вищої освіти, яка ґрунтується, зокрема, на широкій прихильності принципам академічної доброчесності.</p> <p>4.3. Українські роботодавці довіряють системі вищої освіти в Україні.</p> <p>4.4. Задоволені різноманітні освітні потреби населення (у т. ч. соціально вразливих категорій громадян) щодо особистого та професійного розвитку в системі освіти дорослих</p>	<p>Відповідно до Конституції України громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних навчальних закладах на конкурсній основі.</p> <p>Прийом до ЗВО визначається згідно з державним замовленням.</p> <p>Завдання Державного бюджету: забезпечення виконання державного замовлення з підготовки фахівців, аспірантів та докторантів; забезпечення організації навчального процесу у закладах вищої освіти в умовах жорсткої фінансової політики та загального скорочення ресурсів; утримання закладів вищої освіти; забезпечення гарантованого державного соціального захисту учасників навчального процесу; забезпечення ефективної системи управління освітньою діяльністю.</p>
--	---

* Джерело: розроблено на основі інформації про бюджетні програми Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр.

Однією із суттєвих причин невідповідності мети бюджетної програми стратегічним пріоритетам є формулювання мети бюджетних видатків з порушенням норм, визначених Правилами складання паспортів бюджетних програм. Відповідно до цього документа, мета бюджетної програми має відображати цілі, яких необхідно досягти в результаті виконання програми у середньостроковому періоді, що відповідає пріоритетам державної політики у відповідній сфері, визначеним нормативно-правовими актами, та спрямована на досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та / або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник. Мета має бути чіткою, реальною та досяжною. Зміст сформульованої у бюджетному запиті (який фактично є проектом паспорта бюджетної програми) мети свідчить про те, що вона нечітко та / або недосяжна. Чітким прикладом цього є такі складові сформульованої мети, як забезпечення організації навчального процесу у закладах вищої освіти в умовах жорсткої фінансової політики та загального скорочення ресурсів; утримання закладів вищої освіти; забезпечення ефективної системи управління освітньою діяльністю (табл. 1).

Крім цього, зміст мети бюджетної програми, згідно з якою відбувається фінансування вищої освіти та цілей Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р., дає змогу зробити висновок про те, що не простежується логічний зв'язок сформульованої мети з положеннями стратегічного плану. Складно також знайти відповідність мети бюджетної програми операційним цілям найбільш наближеної до бюджетних видатків стратегічної цілі 4.1. «Заклади вищої освіти та освіти дорослих функціонують ефективно»:

4.1.1: Заклади вищої освіти реалізують усі види автономії, передусім фінансову автономію.

4.1.2: Заклади вищої освіти фінансуються за результатами їхньої освітньої, наукової та міжнародної діяльності.

4.1.3: Створено умови для бюджетного фінансування підготовки фахівців у приватних закладах вищої освіти.

4.1.4: Керівники закладів вищої освіти реалізують та забезпечують ефективне управління закладами.

4.1.5: Науково-педагогічні працівники мають конкурентний рівень оплати праці та постійний професійний розвиток.

4.1.6: Переміщені заклади вищої освіти реалізують власні стратегії розвитку, а мешканці тимчасово окупованих територій мають можливість здобути вищу освіту в Україні [20].

Залишаються не врахованими у бюджетних документах ключові показники результативності діяльності Міністерства освіти і науки України у сфері вищої освіти (табл. 2).

Таблиця 2

**Узгодженість результативних показників бюджетної програми
у бюджетному запиті зі стратегічним планом діяльності МОНУ
в частині основних видатків на вищу освіту ***

Результативні показники пріоритету 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р.	Результативні показники якості в бюджетному запиті бюджетної програми «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2020 р., 2021 р., 2022 р.
Відсоток випускників закладів вищої освіти, зайнятих на позиціях чи у сферах, що вимагають вищої освіти. Величина різниці між оплатою праці осіб з вищою освітою різних рівнів та осіб, які не мають вищої освіти. Відсоток працевлаштування за результатами національних опитувань, які повністю або переважно позитивно оцінюють якість вищої освіти в Україні.	Питома вага студентів, які отримали відповідний документ про освіту у загальному обсязі випуску у закладах вищої освіти (2020 р., 2021 р., 2022 р.). Питома вага осіб, прийнятих на денну форму навчання за державним замовленням у загальному обсязі прийому у закладах вищої освіти (2020 р., 2021 р.). Питома вага працевлаштованих випускників денної форми навчання у загальному обсязі випускників денної форми навчання III і IV рівнів акредитації (2020 р.). Питома вага аспірантів та докторантів, які успішно завершили навчання та захистили дисертації у загальному обсязі випуску (2020 р., 2021 р., 2022 р.). Рівень погашення кредиторської заборгованості, зареєстрованої в органах ДКСУ станом на 1 січня 2019 року (2020 р.).

* Джерело: розроблено на основі інформації про бюджетні програми Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр. [20].

Таким чином, на прикладі видатків на вищу освіту можна зробити висновок про відсутність належного зв'язку поточного бюджетного планування з планом діяльності Міністерства на середньостроковий період. Основними причинами цього, на наш погляд, є неналежне інституційне забезпечення середньострокового бюджетного планування; неврегульованість стратегічного й середньострокового планування діяльності центральних органів виконавчої влади; обмеженість знань та навиків фахівців, відповідальних за планування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів. Крім цього, не сприяє гармонізації бюджетного планування з планами діяльності головного розпорядника бюджетних коштів вкрай обмежене застосування систематизації й структурування головним розпорядником коштів цілей, завдань та результативних показників у документах стратегічного й середньострокового планування.

Суттєвим недоліком інституційного забезпечення середньострокового планування видатків державного бюджету є відсутність затвердженого порядку розроблення бюджетних пропозицій до Бюджетної декларації. В таких умовах підготовка базового документа планування видатків державного бюджету відбувається без чітко визначених процедур та повноважень суб'єктів, залучених до цього процесу. Загалом з відсутністю чіткої ієрархії прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку це формує несприятливі чинники для забезпечення принципу обґрунтованості видатків бюджету.

Недоліки інституційного забезпечення середньострокового планування видатків державного бюджету спричиняють суттєві недоліки фінального документа – Бюджетної декларації. Розроблена в таких умовах Бюджетна декларація на 2022–2024 рр. була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548. Свідченням гостроти проблем у регулюванні процедури середньострокового бюджетного планування є відсутність в оприлюдненому документі, власне, самої Бюджетної декларації [21]. Це підтверджує нерозвиненість середньострокового планування видатків державного бюджету, відсутність належної уваги цьому процесу в суспільному та політичному житті країни та низьку роль Бюджетної декларації у процесі формування реальних пріоритетів використання бюджетних коштів.

Основна увага у бюджетному плануванні в Україні приділяється короткостроковому бюджетному плануванню. Процес планування видатків Державного бюджету України розпочинається із розрахунку Міністерством фінансів граничних обсягів видатків та надання кредитів загального фонду державного бюджету на плановий бюджетний період та індикативних прогнозних показників обсягів видатків або надання кредитів загального фонду державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди [22]. Чинним правовим актом визначено, що Міністерство фінансів України розраховує граничні обсяги та індикативні прогнозні показники розраховуються на основі:

- прогнозу економічного й соціального розвитку України на плановий бюджетний період та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступні за плановим два бюджетні періоди;
- Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- прогнозу Державного бюджету України на відповідні бюджетні періоди, схваленого Кабінетом Міністрів України [22].

Отже, нормативно-правовими актами, що регламентують порядок розроблення бюджетного запиту створено передумови для застосування ідентичних процесів у підготовці пропозицій до Бюджетної декларації та бюджетного запиту для державного бюджету. Негативний вплив такої невизначеності посилюється в умовах автоматизації операцій бюджетного менеджменту та стає суттєвою перепорою подальшої оптимізації процесів управління. Більше того, наказ Міністерства фінансів України від 06.06.2012 р. № 687 «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів» одним з документів, на базі якого відбувається процес розроблення бюджетних запитів, визначає Основні напрями бюджетної політики на наступний рік [22]. Варто зазначити, що змінами до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування від 06.12.2018 р. затверджено нову редакцію статті 33, якою замість Основних напрямків бюджетної політики запроваджено механізм розроблення Бюджетної декларації. Таким чином, у нормативно-правовому акті, який регламентує порядок складання бюджетного запиту, серед документів, на основі яких складається бюджетний запит, визначено документ, розроблення якого вже декілька років не передбачено.

Для головних розпорядників коштів передбачено необхідність застосування документів для розроблення бюджетного запиту, а саме:

– дані річного звіту за попередній бюджетний період, поданого органам Державної казначейської служби України, з урахуванням капітальних видатків – для зазначення показників за попередній бюджетний період;

– показники, затверджені розписом Державного бюджету України на поточний бюджетний період з урахуванням капітальних видатків (без урахування внесених змін, крім змін, пов'язаних із внесенням змін до закону України про Державний бюджет України, та змін у структурі бюджетних програм) – для зазначення показників за поточний бюджетний період;

– показники видатків та / або надання кредитів, розраховані відповідно до положень розділу II Інструкції з підготовки бюджетних запитів, – для зазначення показників на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди [22].

Склад інформаційної бази, на основі якої головні розпорядники бюджетних коштів розробляють бюджетний запит, доволі обмежений і складається з документів, сформованих за результатами попереднього і поточного бюджетного року. Відповідно створюються передумови для формування бюджетної політики на основі попередніх бюджетних циклів, а не на основі визначених у програмних документах пріоритетів.

Складання проекту державного бюджету урядовими структурами не передбачає активної взаємодії з неурядовими структурами чи інститутами громадянського суспільства. Втім вже на етапі розгляду проекту фінансового документа в парламенті брак можливості проявити ініціативу компенсується великою активністю політичних інституцій. Так, до проекту Державного бюджету України на 2021 р. було внесено 2451 пропозицій від народних депутатів [23]; до проекту на 2022 рік – подано 3284 пропозиції [24] для врахування яких, за висновком міністра фінансів України потрібно більше, ніж 80 трлн грн [25]. На нашу думку, це свідчить про нераціональність та непродуктивність процесу коригування підготовленого урядом проекту державного бюджету, що є наслідком недосконалості інституційного забезпечення підготовки цього важливого документа. Таким чином, внаслідок обмежених можливостей

здійснювати ініціативи на початкових стадіях підготовки проекту бюджету, прогалин у комунікаціях центральних органів виконавчої влади з політичними суб'єктами та інститутами громадянського суспільства була надлишкова активність парламентарів вже під час розгляду документа в Верховній Раді України.

У процесі розгляду проекту бюджету в парламенті суттєвих змін зазнають також видатки Державного бюджету України на вищу освіту. Як видно з табл. 3, в кожному із років за 2020–2022 рр., Міністерство освіти і науки України в бюджетному запиті заявляло додаткову потребу в бюджетних ресурсах. Втім, додаткову потребу жодного разу не було враховано, а підготовлений проект Державного бюджету України містив той обсяг ресурсів на вищу освіту, який Мінфін визначило як граничний на початку процесу бюджетного планування. Це свідчить про те, що складання проекту бюджету відбувається з чітким дотриманням принципу «зверху-донизу», є негнучким для врахування актуальних потреб та з практично формальними можливостями головних розпорядників бюджетних коштів заявляти про додаткову потребу. Збільшення у процесі формування бюджету обсягу коштів на вищу освіту відбувалося вже після представлення в парламенті у процесі підготовки до другого читання у Верховній Раді України. Таким чином, реальна дискусія щодо обсягу бюджетних коштів, що спрямовуються на вищу освіту, відбувається лише на парламентському майданчику. З огляду на політичне забарвлення парламентської діяльності це не може компенсувати брак відкритої і фахової дискусії щодо оптимальності передбачених коштів на вищу освіту на урядовому рівні під час складання проекту державного бюджету.

Таблиця 3

Показники бюджетного запиту МОНУ та проекту Державного бюджету України 2020 р., 2021 р., 2022 р. в частині основних видатків загального фонду на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» (млн грн) *

Назва показника	Роки						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Бюджетний запит на 2020–2022 рр.	звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз		
Потреба в межах граничного обсягу видатків	16 472	19 007	16 030	17 695	18 822		
Додаткова потреба			1 518	1 604	1 689		
Потреба всього	16 472	19 007	17 548	19 300	20 511		
Подано до 1 читання			16 030				
Подано до 2 читання			16 260				
Прийнято у 2 читанні і в цілому			16 260				
Бюджетний запит на 2021–2023 рр.		звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз	
Потреба в межах граничного обсягу видатків		19 070	16 201	21 941	22 370	23 985	
Додаткова потреба				6 246	4 569	4 811	
Потреба всього		19 070	16 201	28 187	26 939	28 796	
Подано до 1 читання				21 941			

Подано до 2 читання				20 955			
Прийнято у 2 читанні і в цілому				19 518			
Бюджетний запит на 2022–2024 рр.			звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз
Потреба в межах граничного обсягу видатків			16 598	19 518	21 072	23 016	24 484
Додаткова потреба					965	736	779
Потреба всього			16 598	19 518	22 037	23 753	25 263
Подано до 1 читання					21 072		
Подано до 2 читання					20 955		
Прийнято у 2 читанні і в цілому					21 072		

* Джерело: розроблено на основі [23; 24; 25; 26].

Ще один важливий аспект бюджетного планування видатків на вищу освіту, на який варто звернути увагу, є доволі значні відхилення прогнозних обсягів видатків на певний рік попереднього процесу підготовки бюджетного запиту від проектних обсягів видатків на той самий бюджетний рік, передбачених у наступному бюджетному запиті. Так, якщо у бюджетному запиті Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр. було передбачено прогнозний обсяг видатків на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2021 р. на рівні 17 695 млн грн, а на 2022 р. – 18 822 млн грн, то в процесі розроблення бюджетного запиту на 2021–2023 рр., проектний обсяг ресурсів на 2021 р. становив 21 941 млн грн, або на 23,4% більше, а прогнозний обсяг на 2022 р. – 22 370 млн грн, або на 18,6%, ніж було передбачено на цей самий рік у попередньому бюджетному запиті. В наступному бюджетному запиті тенденція змінилася на попереднє і проектний обсяг видатків бюджету скоротився до 21 072 млн грн, що на 5,6% менше, ніж визначено прогнозом у попередньому бюджетному запиті.

Прогнозний обсяг видатків 2023 р. у бюджетному розписі 2022–2024 рр. становив 23 016 млн грн, за прогнозу видатків цього самого року в бюджетному 2022–2024 рр. 23 985 млн грн, таким чином відхилення становило лише 4,0% (табл. 3). Отже, простежується тенденція до скорочення відхилень у прогнозуванні граничного обсягу ресурсів бюджету на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики». Чого не можна сказати про прогнозування загального обсягу видатків з урахуванням додаткової потреби в бюджетних коштах. Це певною мірою свідчить про несуттєву роль у бюджетному плануванні відображеної у бюджетному запиті додаткової потреби в бюджетних ресурсах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблеми, пов'язані з імміграцією, впродовж років залишаються чи не найвагомішими для Європейського Союзу, адже міжнародна міграція є явищем багатокомпонентним за формою і змістом, зумовлена різними чинниками і може дати цілий спектр ефектів для країни-реципієнта. Європейський єдиний економічний простір представлений переважно високоефективними економіками, а українці, як довела тривала практика залучення

їх як робочої сили, вигідно відрізняються від прибулих інших національностей працьовитістю та здатністю до швидкої асиміляції. Це, здавалося б, мало спростити вирішення проблеми масштабного притоку мігрантів з України для ЄС. Однак, якщо розглядати кризу біженців через призму російсько-української війни, яка ще не закінчилася, приносить дедалі більше руйнувань і призвела до економічної рецесії в Україні, а європейським країнам загрожує щонайменше стагнацією, то подолання її (кризи) у найближчій перспективі не видається можливим, а у віддаленій перспективі потребує впровадження нових регуляторних важелів на макро-, мікро- та мезорівні.

Таким чином, імміграційна політика продовжує залишатися прерогативою національних урядів країн-членів ЄС, однак Євросоюз доволі активно намагається виробити спільні підходи й заходи, спрямовані на гармонізацію національних імміграційних законодавств та орієнтовані на поглиблення інклюзії. Необхідно виходити з того, що інтеграція іммігрантів у суспільство приймаючих країн повинна відбуватись поступово, але неухильно, і передбачати допомогу біженцям у вивченні мови й культури, доступі до ринків праці, системи охорони здоров'я тощо. Іммігранти мають бути захищеними від дискримінації, а міста та селища їх дестинації здійснювати адаптацію соціальної і побутової інфраструктури до збільшення навантаження й нових геополітичних та економічних викликів (проблем з енергозабезпеченням, демографічних змін тощо).

Вважаємо цікавим й перспективним з наукової і практичної точки зору здійснення порівняльного аналізу досвіду регулювання міжнародних міграційних потоків у різних країнах Європи, які приймають біженців з України й інших країн, зокрема у контексті вирішення соціально-економічних питань на національному та муніципальному рівні.

Література

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
2. Боголіб Т. М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. К.: Міленіум, 2006. 506 с.
3. Вітренко Ю. М. Державне фінансування закладів вищої освіти України як суб'єктів сучасної ринкової економіки. *Фінанси України*. 2019. № 10. С. 102-123.
4. Ченцов В. В., Дегтярьова І. О., Григораш О. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та ідеї для реформи. *Ефективна економіка*. 2019. № 7.
5. Лисяк Л. В., Петрова Я. І., Цюп'як П. Р. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: стан та напрями удосконалення. *Ефективна економіка*. 2020. № 12.
6. Соколовська А. М. Дискусійні аспекти формульного розподілу бюджетних видатків на вищу освіту в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 5. С. 8-21.
7. Юрчишена Л. В. Модель фінансування вищої освіти: поняття та практичні результати впровадження в Україні. *Освітня аналітика України*. 2021. № 3 (14). С. 17-32.
8. Дехтяр Н. А. Фінансування системи вищої освіти в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 25. С. 667-672.

-
9. Єрфорт О. Ю., Єрфорт І. Ю. Розвиток механізмів кредитування здобуття вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 67-79.
 10. Співаковський О. В. Стан фінансування освіти і науки. *Освіта.ua*. 2016. 17 листоп. URL: <http://osvita.ua/blogs/53098/>
 11. Усик В. Особливості фінансування вищої освіти: аналіз українського та світового контекстів. *Економіка*. 2019. № 2 (203). С. 59-67.
 12. Терещенко Г., Олейнікова Л. Державне фінансування вищої освіти як чинник розвитку економіки знань. *СХІД*. 2017. № 4 (150). С. 25–31.
 13. Лютий І. О., Білявська О. Б., Поляновський Г. А. Фінансова автономія університетів: історичний огляд та міжнародний досвід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія Економіка. 2020. № 18 (46). С. 68–78.
 14. Власюк О. А., Дараган Т. П. Оптимізація впровадження університетської автономії у вітчизняних закладах вищої освіти – шлях до успішної інтеграції в європейський освітній простір. *Освітня аналітика України*. 2020. № 1 (8). С. 104-115.
 15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>
 16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-derzhavnimi-finansami-na-20222025-roki-ta-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-i291221-1805>
 17. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року. Затверджено 19.12.2019 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf
 18. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.01.2021 р. № 30 «Про затвердження оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2021 рік». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2021/15.01/plan-mon-na-2021-rik.pdf>
 19. Тимченко О. М. Теоретичні засади та прагматика програмно-цільового методу фінансування вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 7-20.
 20. Інформація про мету, завдання та результативні показники бюджетних програм (KBK 220). URL: <https://mon.gov.ua/>
 21. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548 «Про схвалення Бюджетної декларації на 2022–2024 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2021-%D0%BF#Text>
 22. Наказ Міністерства фінансів України 06.06.2012 р. № 687 «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text>

23. Проект Закону про Державний бюджет України на 2021 рік (з супровідними документами). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3986>
24. Проект Закону про Державний бюджет України на 2022 рік (з супровідними документами). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775
25. Стенограма пленарного засідання. Засідання чотирнадцяте. Зал засідань Верховної Ради України. 20 жовтня 2021 року, 10 година. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7856.html>
26. Бюджетні запити Міністерства освіти і науки України на 2021-2022 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/>

References

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky (2022). Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2022, February, 23). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
2. Boholib, T. M. (2006). Finansuvannia rozvytku vyshchoi osvity i nauky v transformatsiyni period [Financing the development of higher education and science in the transformation period]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
3. Vitrenko, Yu. M. (2019). Derzhavne finansuvannia zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy yak subiektiv suchasnoi rynkovoi ekonomiky [State financing of higher education institutions of Ukraine as subjects of a modern market economy]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 10, 102-123 [in Ukrainian].
4. Chentsov, V. V., Dehtiarova, I. O., Hryhorash, O. V. (2019). Finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini: problemy ta idei dlia reformy [Financing higher education in Ukraine: problems and ideas for reform]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 7 [in Ukrainian].
5. Lysiak, L. V., Petrova, Ya. I., Tsiupiak, P. R. (2020). Finansove zabezpechennia vyshchoi osvity v Ukraini: stan ta napriamy udoskonalennia [Financial provision of higher education in Ukraine: state and directions for improvement]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 12 [in Ukrainian].
6. Sokolovska, A. M. (2018). Diskusiini aspekty formulnoho rozpodilu biudzhethnykh vydatkiv na vyshchu osvitu v Ukraini [Discussion aspects of the formulaic distribution of budget expenditures for higher education in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 5, 8-21 [in Ukrainian].
7. Iurchyshena, L. V. (2021). Model finansuvannia vyshchoi osvity: poniattia ta praktychni rezultaty vprovadzhennia v Ukraini [Higher education financing model: concepts and practical results of implementation in Ukraine]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine*, 3 (14), 17-32 [in Ukrainian].
8. Dekhtiar, N. A. (2018). Finansuvannia systemy vyshchoi osvity v Ukraini [Financing of the higher education system in Ukraine]. *Hroshi, finansy i kredyt – Money, Finance and Credit*, 25, 667-672 [in Ukrainian].

-
9. Ierfort, O. Yu., Yerfort, I. Yu. (2018). Rozvytok mekhanizmiv kredyтуvannya zdobuttia vyshchoi osvity v Ukraini [Development of crediting mechanisms for obtaining higher education in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 3, 67-79 [in Ukrainian].
 10. Spivakovskiy, O. V. (2016). Stan finansuvannya osvity i nauky [The state of funding of education and science]. *Osvita.ua* (November, 17). Retrieved from: <http://osvita.ua/blogs/53098/>.
 11. Usyk, V. (2019). Osoblyvosti finansuvannya vyshchoi osvity: analiz ukrainskoho ta svitovoho kontekstiv [Peculiarities of higher education financing: analysis of Ukrainian and world contexts]. *Ekonomika – Economy*, 2 (203), 59-67 [in Ukrainian].
 12. Tereshchenko, H., Oleinikova, L. (2017). Derzhavne finansuvannya vyshchoi osvity yak chynnyk rozvytku ekonomiky znan [State financing of higher education as a factor in the development of the knowledge economy]. *SKhID*, 4 (150), 25–31 [in Ukrainian].
 13. Liutyi, I. O., Biliavska, O. B., Polianovskiy, H. A. (2020). Finansova avtonomiia universytetiv: istorychnyi ohliad ta mizhnarodnyi dosvid. [Financial autonomy of universities: historical review and international experience]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. *Ekonomika – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”*. *Economy*, 18 (46), 68–78 [in Ukrainian].
 14. Vlasiuk, O. A., Darahan, T. P. (2020). Optyimizatsiia vprovadzhennia universytetskoj avtonomii u vitchyznianyykh zakladakh vyshchoi osvity – shliakh do uspishnoi intehratsii v yevropeyskyyi osvितnii prostir [Optimizing the implementation of university autonomy in domestic institutions of higher education is the way to successful integration into the European educational space]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine*, 1(8), 104-115 [in Ukrainian].
 15. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannya systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017-2020 roky. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.02.2017 r. № 142-r. [On the approval of the Strategy for Reforming the State Finance Management System for 2017-2020. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2017, February, 8). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>.
 16. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannya systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2022-2025 roky ta planu zakhodiv z yii realizatsii. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1805-r. [On the approval of the Strategy for reforming the state finance management system for 2022-2025 and the plan of measures for its implementation. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2021, December, 29). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proshvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-derzhavnimi-finansami-na-20222025-roki-ta-planu-zahodiv-z-yiyi-realizatsiyi-i291221-1805>
 17. Stratehichnyi plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2024 roku. Zatverdzheno 19.12.2019 r. [Strategic plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024. Approved on December 19, 2019]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf

18. Pro zatverdzhennia operatyvnoho planu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2021 rik. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.01.2021 r. № 30 [On approval of the operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2021. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2021, January, 06). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2021/15.01/plan-mon-na-2021-rik.pdf>
19. Tymchenko, O. M. (2018). Teoretychni zasady ta prahmatyka prohramno-tsilovoho metodu finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini [Theoretical foundations and pragmatics of the program-target method of financing higher education in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 11, 7-20 [in Ukrainian].
20. Informatsiia pro metu, zavdannia ta rezultatyvni pokaznyky biudzhethnykh prohram (KVK 220) [Information on the purpose, tasks and performance indicators of budget programs (KVK 220)]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/>
21. Pro skhvalennia Biudzhethnoi deklaratsii na 2022–2024 roky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2021 r. № 548 [On the approval of the Budget Declaration for 2022-2024. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2021, May, 31). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2021-%D0%BF#Text>.
22. Pro zatverdzhennia Instruksii z pidhotovky biudzhethnykh zapytiv. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 06.06.2012 r. № 687 [On approval of the Instructions for the preparation of budget requests. Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. (2012, Juny, 06). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text>.
23. Proekt Zakonu pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2021 rik (z suprovidnymy dokumentamy). [Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2021 (with accompanying documents)]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3986>
24. Proekt Zakonu pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik (z suprovidnymy dokumentamy) [Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2022 (with accompanying documents)]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775.
25. Stenohrama plenarnoho zasidannia. Zasadannia chotyrynadtsiate. Zal zasidan Verkhovnoi Rady Ukrainy. 20 zhovtnia 2021 roku, 10 hodyna [Transcript of the plenary session. The fourteenth session. Meeting hall of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (2021, October, 20, 10 a.m.) Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7856.html>.
26. Biudzhethni zapyty Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2021-2022 roky. [Budget requests of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2021-2022]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/>.

Статтю отримано 29 серпня 2022 р.

Article received August 29, 2022.